

MARTA GRESZATA-TELUSIEWICZ

ZASADA APELACYJNOŚCI
W KANONICZNYM PROCESIE
O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

Zasada apelacyjności w procesie kanonicznym skutecznia się przy rozstrzygnięciu sporu, które – obok jego rozpoznawania – składa się na całą formalistykę procesową kanonicznego *iudicium*. Rozstrzygnięcie sporu jest dla podmiotów sporu najważniejszym etapem czynności sądowych, wszystkie wcześniejsze działania sądu są dla nich o tyle istotne, o ile zmierzają w kierunku przyznania im oczekiwanego uprawnienia. Ze względu na to, że owo rozstrzygnięcie nie zawsze jest dla stron satysfakcjonujące, musi istnieć w systemie kanonicznego prawa procesowego zasada apelacyjności, jako współtworząca *iudicium* w jego istocie, gdyż związana jest ona ontycznie z wewnętrzną strukturą *iudicium*. W celu kompletnego ukazania tej zasady konieczne jest wcześniejsze ukazanie instytucji apelacji, jej pojęcia oraz przebiegu, następnie jej teoretycznego obrazu, z uwzględnieniem zasady instancyjności w prawie polskim, oraz zasady apelacyjności w kanonicznym *iudicium* o nieważność małżeństwa.

1. POJĘCIE APELACJI

Słowo „apelacja” (*appellatio*)¹ pochodzi z języka łacińskiego od *appellare*, które oznacza: wołać, prosić lub zwrócić się o pomoc, odwołać się². Ze względu na dość odległe pochodzenie instytucji apelacji, występuje wiele jej definicji, jednakże nie zawierają one w swej treści zbyt dużo rozbieżności. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku zawiera definicję apelacji w kanonie 1628, z którego wynika, że jest to odwołanie się przez stronę, która czuje się pokrzywdzona jakimś wyrokiem, do wyższego sędziego³, czyli do sądu wyższej instancji⁴. Strony mają prawo do apelowania, jeśli czują się pokrzywdzone wyrokiem, ale także promotor sprawiedliwości i obrońca wężła, których funkcja jest podobna do stron, mogą apelować⁵.

Ślady apelacji, w ścisłym tego słowa znaczeniu, można napotkać już w pismach najstarszych Ojców Kościoła, takich jak św. Klemens Rzymski i św. Cyprian. Jednak prawodawstwo kościelne w tym kierunku nie było jeszcze w początkach Kościoła rozwinięte co do wszystkich szczegółów i formalności, jakie powstały w późniejszych wiekach, korzystano więc z niej dość rzadko. Było to skutkiem patriarchalnego charakteru ówczesnego sądu biskupiego, gdzie biskup stojący na czele wspólnoty traktowany był jak sprawiedliwy ojciec, a nie sędzia wydający wyrok w sprawach skierowanych do niego przez wiernych. Z czasem jednak apelacja stała się zwyczajnym środkiem dostępnym dla każdego. Łatwość dostępu powodowała, że wierni wnosili ją, chcąc zmienić wyroki sądów kościelnych. Możliwość apelacji wywodziło z prawa natury, które domaga się, aby każdy pokrzywdzony miał możliwość obrony, dlatego dosyć wcześnie wydano nakaz przyjmowania apelacji. Pod wpływem prawa rzymskiego usiłowano się z czasem odwołać od wyroku

¹ M. G r e s z a t a, *Apelacja w świetle „Instrukcji Dignitas connubii”*, „Roczniki Nauk Prawnych” 14 (2006), nr 2, s. 229-239.

² *Słownik łacińsko-polski*, t. 1, red. M. Plezia, Warszawa 1959, s. 17.

³ Por. P. M o n e t a, *L'appello. Il processo matrimoniale canonico. Studi Giuridici XXIX*, Città del Vaticano 1994, s. 771-795.

⁴ Na temat zasad funkcjonowania trybunału metropolitalnego zob. R. S o b a ń s k i, *Trybunał Metropolity (uwagi o stosowaniu k. 1438 n. 1 oraz 1441)*, „Prawo Kanoniczne” 38 (1995), nr 1-2, s. 71-77.

⁵ R. S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. V, ks. VII: *Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań: Pallottinum 2007, s. 287.

sądu kościelnego do cesarza, co było uznawane za nadużycie, gdyż katolik, wnosząc taką apelację, robił to bezpodstawnie, a sytuacja taka była karana⁶.

Instytucja apelacji ma na celu ponowne rozpatrzenie sprawy, a tym samym uchylenie lub zmianę wyroku wydanego przez sąd niższej instancji, który jest niekorzystny dla strony apelującej⁷. Prawo do apelowania wynika z naturalnego uprawnienia człowieka do obrony przed niesprawiedliwością⁸. Podstawą apelacji jest przeświadczenie strony, iż wyrok niższej instancji jest dla niej krzywdzący, a tym samym niesprawiedliwy. Wyrok może stać się niesprawiedliwy, czyli naruszać interes strony, na skutek naruszenia prawa materialnego poprzez błędną wykładnię lub niewłaściwe zastosowanie w konkretnej sprawie, jak również poprzez niewłaściwe ustalenie stanu faktycznego, albo w razie niewyjaśnienia istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy okoliczności faktycznych⁹.

Trzeba podkreślić, że apelacja jest prośbą o nowe rozpatrzenie sprawy. Powinna ją wnieść strona, która czuje się pokrzywdzona przez wyrok pierwszej instancji, do instancji wyższej. Ale może ją również wnieść rzecznik sprawiedliwości lub obrońca węzła małżeńskiego. W przypadku procesów o stwierdzenie nieważności małżeństwa jest ona właściwie instrumentem obowiązkowym, aby uzyskać wyrok ostateczny. W takich sprawach ma miejsce apelacja z urzędu, która polega na przesłaniu akt z pierwszej instancji do drugiej instancji bez konieczności składania pisma apelacyjnego przez stronę. W sprawach małżeńskich obowiązuje bowiem zasada, że muszą być dwa zgodne orzeczenia sędziowskie, aby rozstrzygnięcie było ostateczne i skuteczne. Gdyby w dwóch instancjach wyroki były sprzeczne, to należy odwołać się do trzeciej instancji¹⁰.

Procedura apelacyjna w sprawach o nieważność małżeństwa różni się w zależności od tego, czy wyrok zapadł za nieważnością małżeństwa, czy też przeciw. Jeśli wyrok pierwszej instancji jest za nieważnością małżeństwa,

⁶ I. Grabowski, *Prawne środki w procesie kanonicznym*, Lwów 1913, s. 41-56; S. Cieśliński, *Wniesienie apelacji w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, „Prawo Kanoniczne” 30 (1987), nr 3-4, s. 190-191.

⁷ Cieśliński, *Wniesienie apelacji w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, s. 193; por. E. Olivero, *Appello (Appellatio)*. *Nuovo dizionario di diritto canonico*, a cura di C. C. Salvador, V. de Paolis, G. Ghirlanda, San Paolo 1993, s. 42-44.

⁸ Sztymiler, *Część II. Proces sporny*, s. 288.

⁹ *Popularna Encyklopedia Powszechna*, t. 1, Kraków 2001, s. 364.

¹⁰ Olivero, *Appello (Appellatio)*, s. 42-44; por. M. Oneta, *L'appello. Il processo matrimoniale canonico*, s. 771-795.

apelacja może mieć formę skróconą, ale może też sprawa zostać przedstawiona do zwyczajnego rozpatrzenia. Jeśli wyrok pierwszej instancji nie jest za nieważnością małżeństwa, przy apelacji należy stosować te same normy, które stosuje się w przypadku zwyczajnego procesu spornego¹¹.

2. ZGŁOSZENIE I POPARCIE APELACJI

W Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku oraz w Instrukcji *Dignitas connubii* Prawodawca rozstrzyga, że ta strona, która czuje się pokrzywdzona jakimś wyrokiem, rzecznik sprawiedliwości i obrońca węzła, mają prawo apelować od wyroku do wyższego sędziego. Apelacja jest możliwa nie tylko w przypadku całkowicie, ale również w przypadku częściowo przegranego procesu. Dotyczy to obu stron, jeśli uznają się za pokrzywdzone wyrokiem i obie wnoszą apelację¹². Strona, która wygrała proces i w wyniku procesu nie poniosła strat, nie ma oczywiście potrzeby ochrony prawnej i prawa wnoszenia apelacji¹³.

Wyrok orzekający za pierwszym razem nieważność małżeństwa, wraz z apelacjami, jeśli takie są, i pozostałymi aktami sądowymi, należy przesłać z urzędu do trybunału apelacyjnego w ciągu dwudziestu dni od ogłoszenia wyroku¹⁴. Po ogłoszeniu wyroku stwierdzającego nieważność małżeństwa, zainteresowane strony prywatne i publiczne mogą dokonać apelacji w terminie piętnastu użytecznych dni wobec sędziego, który wydał wyrok. Sędzia *a quo* powinien odczekać, aż upłynie ten termin, i następnie, w ciągu dwudziestu dni, przesłać autentyczny egzemplarz akt sprawy wraz z ewentualnymi

¹¹ Szeroko na ten temat zob.: M. G r e s z a t a, *Zaskarżenie wyroku, proces dokumentalny* (art. 269-308). *Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku. II Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006, s. 151-157; t a ż, *Apelacja w świetle „Instrukcji Dignitas Connubii”*, s. 229-239; por. t a ż, *Rozdział II. Apelacja*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 373-385.

¹² *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonii „Dignitas connubii”*, Città del Vaticano 2005 (dalej cyt. DC) art. 279 § 1; por. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Paulii PP. II promulgates*, AAS 75 (1983), p. II, s. 1-317 (dalej cyt. CIC) c. 1628.

¹³ S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 287-288.

¹⁴ DC art. 264; por. CIC c. 1682 § 1; por. C i e s i e l s k i, *Wniesienie apelacji w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, s. 199.

apelacjami do trybunału wyższej instancji¹⁵. Przy zachowaniu tych formalności obrońca węzła jest zobowiązany, z urzędu, wnieść apelację, jeśli uważa za niewystarczająco umotywowany wyrok, który po raz pierwszy stwierdza nieważność małżeństwa¹⁶.

Instrukcja *Dignitas connubii*¹⁷, podobnie jak Kodeks Prawa Kanonicznego¹⁸, ogranicza prawo apelowania do pięciu przypadków. Należy do nich dołączyć również utrudnioną możliwość składania apelacji w wypadku dwóch jednobrzmiących wyroków w sprawach dotyczących stanu osób. Pierwszy przypadek ograniczenia prawa do apelacji wynika z kanonu 1404, który postanawia, że Stolica Apostolska nie może być sądzona przez nikogo. Przypadek drugi deklaruje apelację przeciw nieważnemu wyrokowi, jako niedopuszczalną, jeśli nie została ona złożona razem ze skargą o nieważność¹⁹. Ważność wyroku jest więc przesłanką dopuszczającą apelację. Jeśli chodzi o przypadek trzeci, to prawo do apelacji i stan rzeczy osądzonej już z samej definicji wykluczają się – prawomocny jest wyrok, przeciwko któremu nie można już wnieść apelacji, a od prawomocnego wyroku nie można się odwołać. Odnośnie do czwartego przypadku trzeba zwrócić uwagę na to, że możliwe jest odwołanie się od takich rozstrzygnięć, które kończą dla jednej strony lub dla obu stron proces albo przynajmniej przewód sądowy, wszelkie inne decyzje sędziowskie mogłyby być zakwestionowane w ramach apelacji od końcowego wyroku. Piąty przypadek ograniczenia prawa do apelacji ma miejsce w sytuacjach, gdy prawo nakazuje sędziemu, aby w konkretnej sprawie nastąpiło rozstrzygnięcie w trybie *expeditissime*, a obowiązek taki istnieje przy rozpatrywaniu wielu spraw wpadkowych²⁰. Przepis arty-

¹⁵ G. E r l e b a c h, *Część III. Niektóre procesy specjalne*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. V, ks. VII: *Procesy*, s. 354.

¹⁶ DC art. 279 § 2.

¹⁷ DC art. 280 § 1.

¹⁸ CIC c. 1629.

¹⁹ Szeroko na temat skargi o nieważność wyroku zob.: S. P ł o d z i e Ń, *„Querela nullitatis” jako środek odwoławczy od wyroków w prawie kanonicznym*, Lublin 1959; G. E r l e b a c h, *La nullità della sentenza „ob ius defensionis denegatum” nella giurisprudenza rotale*, Città del Vaticano 1991; A. S t a n k i e w i c z, *Il procedimento della „querela nullitatis”: il giudice. La „querela nullitatis” nel processo canonico*, Città del Vaticano 2005, s. 181-198, Studi Giuridici LXIX; G. P. M o n t i n i, *La querela di nullità e le alter impugnazioni. La „querela nullitatis” nel processo canonico*, Città del Vaticano 2005, s. 29-59, Studi Giuridici, LXIX; G. E r l e b a c h, *Configurazione giuridica essenziale della querela di nullità. La „querela nullitatis” nel processo canonico*, Città del Vaticano 2005, s. 61-88, Studi Giuridici, LXIX.

²⁰ DC art. 280 § 1; por. CIC c. 1629.

kułu 280 § 1 3° Instrukcji *Dignitas connubii*, który twierdzi, że nie można apelować od wyroku, który przeszedł w stan rzeczy osądzonej, nie dotyczy wyroku, w którym stwierdzono nieważność małżeństwa²¹.

Aby dokonać skutecznego wniesienia apelacji, czyli zacząć realizować prawo podmiotowe dochodzenia sprawiedliwości według przekonania strony procesowej, poprzez zakwestionowanie wydanego wyroku, należy podjąć działania prawne obejmujące zgłoszenie apelacji²². Apelację należy zgłosić temu sędziemu, który wydał wyrok, w zawitym terminie piętnastu dni użytecznych od wiadomości o ogłoszeniu wyroku. Jeśli strona nie została pouczona o możliwości i terminie apelacji, albo jest w swoim postępowaniu przeszkodzona, termin ten nie biegnie²³. Termin apelacji jest terminem zawitym i dlatego w sprawach, które przechodzą w stan rzeczy osądzonej, po upływie terminu nie jest możliwe zgłoszenie apelacji. Natomiast w sprawach dotyczących stanu osób nie ma stanu rzeczy osądzonej, czyli prawomocności wyroku w znaczeniu właściwym, nie ma więc i terminów apelacyjnych. Termin apelacji w sprawach dotyczących stanu osób jest w swoich skutkach tylko przepisem porządkowym, którego nieprzestrzeganie nie narusza prawa stron do kontynuacji procesu.

Jest wystarczające, aby apelujący, czyli jedna ze stron lub obrońca wężła, zadeklarował przed sędzią *a quo*, że chce wnieść apelację²⁴. Prawodawca dopuszcza możliwość ustnego zgłoszenia apelacji, którą oczywiście notariusz w obecności apelującego ma obowiązek zredagować na piśmie²⁵. Kodeks nie przewiduje innego terminu niż piętnaście dni dla ustnego zgłoszenia apelacji, dlatego należy go zachować²⁶. Jeśli apelacja zostanie wniesiona po tym, jak stronom zakomunikowano jedynie część rozstrzygającą wyroku, zanim jeszcze w ogóle została ogłoszona, czyli zgodnie z prawem notyfikowana, należy postępować zgodnie z artykułem 285 § 2 Instrukcji *Dignitas connubii*²⁷. Artykuł ten stwierdza, że w takiej sytuacji nie biegają terminy, a strona powinna zawiadomić sędziego apelacyjnego o przeszkodzie, który może pona-

²¹ DC art. 280 § 2; por. CIC c. 1643; por. R. S z t y c h m i l e r, *Ochrona praw człowieka w normach kanonicznego procesu spornego*, Olsztyn 2003, s. 223-225; t e n ż e, *Część II. Proces sporny*, s. 288-289.

²² S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 290.

²³ DC art. 281 § 1; por. CIC c. 1630 § 1.

²⁴ DC art. 281 § 2.

²⁵ DC art. 281 § 3; por. CIC c. 1630 § 2.

²⁶ S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 290.

²⁷ DC art. 281 § 4.

gnać do działania sędziego, który wydał wyrok. W sytuacji, gdy powstaje wątpliwość, czy przysługuje prawo do apelacji, to jest ona badana przez sąd apelacyjny w sposób szczególny, czyli *expeditissime*²⁸.

Ten, kto wnosi apelację, jest wyposażony w wolność wyboru spośród właściwych sądów apelacyjnych. Może to być sąd metropolitalny, regionalny albo Rota Rzymska. Jeśli w piśmie apelacyjnym nie jest podane, jaką decyzję powziął apelujący, prawo wychodzi z założenia, że Rota nie jest właściwym miejscem apelowania, ale kompetentny jest sąd, z racji zamieszkania, metropolitalny lub trybunał regionalny²⁹. Gdy uprawnieni do apelacji, w swoich pismach apelacyjnych skierowanych do sędziego *a quo* wskazują na różne sądy apelacyjne, za właściwy należy uznać sąd wyższego stopnia. Pisma apelacyjne tych stron przyjmuje sędzia *a quo*, który musi sprawę przekazać kompetentnemu sądowi wyższego stopnia³⁰.

Może zaistnieć również taka sytuacja, w której jedna ze stron procesowych odwołuje się wprost do Roty Rzymskiej, a druga do innego trybunału apelacyjnego, wtedy sprawę rozpatruje trybunał Roty Rzymskiej, przy zachowaniu artykułu 18 Instrukcji *Dignitas connubii*³¹. W Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku jest również mowa o tym, że jeśli druga strona odwołała się do innego trybunału apelacyjnego, sprawę rozpatruje trybunał, który jest wyższego stopnia³².

Po wniesieniu apelacji do Roty Rzymskiej trybunał *a quo* powinien przekazać akta temu właśnie trybunałowi. W przypadku, gdyby akta zostały już wysłane do innego trybunału apelacyjnego, trybunał *a quo* powinien natychmiast zawiadomić ten trybunał wyżej wspomnianej apelacji, aby nie rozpoczynał rozpatrywania sprawy i przekazał akta do Roty Rzymskiej³³. Dopóki ustalone terminy przez prawo nie wygasną, żaden trybunał apelacyjny nie ma prawa uważać sprawy za swoją i tym samym rozpatrywać sprawy, aby nie pozbawiać stron prawa do apelacji wprost do Roty Rzymskiej³⁴.

Przyjęte przez Prawodawcę określenie *prosecutio appellationis*, czyli poparcie apelacji, zakłada, że po zgłoszeniu apelacji w sądzie, którego wyrok

²⁸ DC art. 282; por. CIC c. 1631.

²⁹ DC art. 283 § 1; por. CIC c. 1632 § 1; por. S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 291.

³⁰ S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 291.

³¹ DC art. 283 § 2; por. CIC 1632 § 2.

³² CIC c. 1632 § 2; por. S z t y c h m i l e r, *Ochrona praw*, s. 225-227.

³³ DC art. 283 § 3.

³⁴ DC art. 283 § 4.

jest zaskarżany, apelacja będzie prowadzona przed sądem apelacyjnym i zostanie umotywowana³⁵. Dlatego też apelację należy poprzeć odpowiednim pismem apelacyjnym u tego sędziego, do którego jest kierowana, w ciągu miesiąca od jej zgłoszenia. Sędzia – ze względu na szczególne okoliczności – może ten termin wydłużyć³⁶. Ten, kto wnosi apelację, może prosić o interwencję trybunał *a quo*, aby ten przekazał akt poparcia apelacji do trybunału *ad quo*³⁷. Prawodawca sam określa, na czym polega poparcie apelacji. Jest to zwrócenie się do sądu apelacyjnego o zmianę zaskarżonego wyroku, czyli wymierzenie sprawiedliwości pomyślniejszej od tej, którą wymierzył sąd wcześniejszy³⁸. Wniosek, formalnie konieczny, powinien zawierać prośbę strony procesowej skierowaną do sędziego apelacyjnego o zmianę zaskarżonego wyroku. Wniosek ten, wraz z załączonym egzemplarzem wyroku, musi być odpowiednio uzasadniony. Opisanie, w jaki sposób wyrok miałby ulec zmianie, oraz uzasadnienie, na jakiej podstawie wyrok uważa się za niesprawiedliwy, wchodzi w zakres poparcia apelacji. Nie ma wymogu dołączenia kopii pisma, które złożył apelujący do sędziego, który wydał wyrok, ale jest to wskazane³⁹.

Terminy na apelację nie będą tak długo, jak długo nie dostarczono stronom odpisu wyroku. Jeśli strona nie może otrzymać od sędziego sporządzonego na piśmie wyroku, może się udać do sądu apelacyjnego, żeby dochodzić swoich praw. Sędzia apelacyjny w takiej sytuacji może nakazać sędziemu, który powinien wydać wyrok, by zrobił to jak najszybciej⁴⁰.

Przesłanie akt procesu do wyższej instancji jest obowiązkiem sędziego, który pismo apelacyjne otrzymał i z niego wywnioskował, który sąd jest właściwy⁴¹. W tym przypadku należy przestrzegać norm kodeksowych, zawierających przepisy odnoszące się do poświadczenia autentyczności akt, które należy przesłać do wyższej instancji⁴². Gdy bezużytecznie upłynie zawity termin apelacyjny wobec sędziego, który wydał wyrok, i wobec sę-

³⁵ S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 292.

³⁶ DC art. 284 § 1; por. CIC c. 1633.

³⁷ DC art. 284 § 2.

³⁸ S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 293.

³⁹ DC art. 285 § 1; por. CIC c. 1634 § 1; por. F. D e l l a R o c c a, *Commento ai can. 1634. Commento al Codice di Diritto Canonico*, a cura di P. V. Pinto, Roma 1985, s. 940.

⁴⁰ DC art. 285 § 2.

⁴¹ DC art. 285 § 3; por. CIC c. 1634 § 3; por. S z t y c h m i l e r, *Ochrona praw*, s. 227-228.

⁴² S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 294.

dziego apelacyjnego, apelację uważa się za niemożliwą do realizacji⁴³. Jeśli zaistnieje taka sytuacja, to zwykle nie da się już zastosować prawnych środków apelacji i wtedy w ogóle nie dochodzi do apelacji. Gdyby zdarzyło się, że apelacja została wcześniej zapowiedziana lub złożona zgodnie z obowiązującym terminem, a terminy jej złożenia lub poparcia zaniedbane, to domniemywa się, że apelacji zaniechano⁴⁴.

3. SKUTKI APELACJI

Każda apelacja złożona przez strony jest samodzielną przyczyną procesu w wyższej instancji. Jeśli jedna ze stron wycofuje apelację, a nie była ona jedyną składającą apelację, to pozostała apelacja stanowi wystarczający powód do kontynuacji procesu apelacyjnego. Apelujący może apelację wycofać na każdym etapie postępowania apelacyjnego. Zachodzą wtedy te same skutki prawne, jak w przypadku rezygnacji z instancji sądowej⁴⁵. Jeśli wyrok sądu apelacyjnego okaże się dla apelującego bardziej niekorzystny niż wyrok instancji wcześniejszej, zyskuje strona pozwana, chociaż sama nie składała apelacji⁴⁶. Przyczyną takiej regulacji jest zobowiązanie sądu do poszukiwania prawdy obiektywnej⁴⁷. Zadaniem instancji apelacyjnej nie jest bowiem stronnicze szukanie możliwości polepszenia sytuacji apelującego, lecz wydanie sprawiedliwego wyroku. Ilekroć jedna strona wnosi apelację, badane są prawa obu stron⁴⁸.

Instrukcja *Dignitas connubii*, podobnie jak Kodeks Prawa Kanonicznego, przewiduje możliwość wniesienia apelacji wpadkowej, którą można wnieść, gdy jedna strona złoży apelację tylko przeciw części wyroku. W takiej sytuacji w interesie innej strony może leżeć zbadanie całego wyroku. Pod warun-

⁴³ DC art. 286; por. CIC c. 1635; por. E. Z a n e t t i, *Commento ai can. 1635. Codice di diritto canonico commentato*, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2001, s. 1253.

⁴⁴ S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 294.

⁴⁵ DC art. 287; por. CIC c. 1636 § 1, c. 1636 § 2; por. S z t y c h m i l e r, *Ochrona praw*, s. 228-230; M. J. A r r o b a C o n d e, *Diritto processuale canonico*, Roma 2006, s. 477-484.

⁴⁶ DC art. 288 § 1; por. CIC c. 1637 § 1; por. S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 296.

⁴⁷ S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 296.

⁴⁸ DC art. 288 § 1; por. CIC c. 1637 § 1; por. S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 296.

kiem więc wniesienia apelacji przeciwko części wyroku, w postępowanie apelacyjne może się włączyć pozwany apelacyjny i wnieść o zbadanie innych części wyroku. Termin do apelacji wypadkowej wynosi piętnaście dni od dnia, w którym pozwany apelacyjny został powiadomiony o apelacji głównej⁴⁹.

Ograniczenie apelacji do części wyroku musi być wyraźnie zaznaczone w piśmie apelacyjnym. Nie może być przypisywane apelującemu zaskarżenie tylko niekorzystnych dla niego części wyroku, jeżeli on sam wyraźnie tego nie zaznaczy. Bez takiego wyjaśnienia należy cały wyrok uważać za zaskarżony i przeznaczony do ponownego rozpatrzenia⁵⁰.

Zarówno Instrukcja *Dignitas connubii*, jak i Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku stwierdzają, że nigdy nie przechodzą w stan rzeczy osądzonej sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa, ponieważ dotyczą sytuacji konkretnych ludzi, w związku z czym zawsze mogą się pojawić nowe argumenty w ich sprawie⁵¹. Takie sprawy, gdy zakończą się prawomocnym i wykonalnym orzeczeniem, w sytuacji nadzwyczajnej, wyraźnie określonej przez prawo, mogą zostać wznowione⁵². W Kodeksie Prawa Kanonicznego adekwatna norma do Instrukcji *Dignitas connubii* jest nieco inna, ponieważ chodzi w niej o sprawy dotyczące stanu osób, nie wykluczając spraw o separację; w Instrukcji jest oczywiście uściślenie, że chodzi o sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa⁵³. Sprawa małżeńska, która została już osądzona przez trybunał, nie może być nigdy więcej sądzona na nowo przez ten sam trybunał lub inny trybunał podobnego stopnia, przy zachowaniu artykułu 9 § 2 Instrukcji *Dignitas connubii*⁵⁴. W takim przypadku stwarza się sytuacja sprawy jakby osądzonej, czyli osądzonej zgodnie z prawem. Tę decyzję na-

⁴⁹ DC art. 288 § 2; por. CIC c. 1637 § 3; por. S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 296.

⁵⁰ DC art. 288 § 3; por. CIC c. 1637 § 4; por. S z t y c h m i l e r, *Ochrona praw*, s. 230-233.

⁵¹ DC art. 289 § 1; por. CIC c. 1643. W Kodeksie jest mowa o sprawach dotyczących stanu osób, do których należą sprawy o nieważność małżeństwa, o separację małżonków, do deklaracji domniemanej śmierci współmałżonka, ważność świąceń i ważność profesji zakonnej. Takie sprawy, które zostały zakończone prawomocnym wyrokiem i wykonalnym orzeczeniem, w sytuacji nadzwyczajnej, wyraźnie określonej przez prawo, mogą zostać wznowione. Zob. S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 301.

⁵² S z t y c h m i l e r, *Część II. Proces sporny*, s. 301.

⁵³ CIC c. 1643; por. K. L ü d i c k e, *Buch VII. Prozeârecht. Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, Herausgegeben von K. Lüdicke, Band 5 (cann. 1311-1752), Essen 1988-2005, s. 1643.

⁵⁴ DC art. 289 § 2.

leży stosować wyłącznie wtedy, gdy chodzi o tę samą sprawą, czyli to samo małżeństwo i ten sam motyw, czyli tytuł nieważności małżeństwa⁵⁵.

Należy podkreślić, że Instrukcja *Dignitas connubii*, w stosunku do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku, w sposób szczególny zwraca uwagę na obowiązki obrońcy węzła w stosunku do instytucji apelacji. Jest on bowiem zobowiązany ją wnieść z urzędu, jeśli wyrok uważa za niewystarczająco umotywowany.

4. TEORETYCZNY OBRAZ ZASADY APELACYJNOŚCI

Zasada apelacyjności lub instancyjności, która wpływa w sposób zasadniczy na przebieg kanonicznego *iudicium*, oprócz praktycznego wymiaru wynikającego z działania stron w odniesieniu do przedmiotu sporu i w relacji do sędziego, ma również swój teoretyczny obraz. Obraz ten pozwala spojrzeć na zasadę apelacyjności, która stoi u podstaw tworzenia konkretnych i szczegółowych norm, z których wypływają prawa i obowiązki możliwe do realizacji w poszczególnych etapach *iudicium*. System polskiego procesu karnego i system polskiego procesu cywilnego, podobnie jak system kanonicznego prawa procesowego, wypływają z tego samego źródła, którym jest prawo rzymskie, dlatego też warto prześledzić zasadę apelacyjności w aspekcie tych trzech odmienności procesowych.

4.1. ZASADA INSTANCYJNOŚCI W PRAWIE POLSKIM

W prawie polskim można wyinterpretować zasadę instancyjności, jest ona bowiem obecna w postępowaniu karnym oraz cywilnym. W obu systemach procesowych, patrząc na tę zasadę od strony teoretyczno-prawnej, jest ona tą samą zasadą. Uwzględnivszy zasadnicze różnice pomiędzy prawem karnym a prawem cywilnym, realizacja tej zasady różni się w zależności od rodzaju procesu.

W polskim procesie karnym instancyjność stanowi regułę, na której zbudowane są współczesne systemy postępowania sądowego, w tym polskiego postępowania karnego; wynika ona z zasady państwa prawa. Państwo bowiem powinno zapewnić obywatelowi taki model przebiegu postępowania sądowego, który umożliwiałby i jednocześnie zapewniał wydawanie prawidłowych

⁵⁵ DC art. 289 § 3.

i sprawiedliwych wyroków lub innych orzeczeń kończących postępowanie sądowe⁵⁶. Instancyjność stanowi więc mechanizm procesowy, umożliwiający eliminowanie z procesu orzeczeń opartych na błędach, pomyłkach i wszelkiego rodzaju uchybieniach w pierwszej instancji, czego bardzo często nie da się uniknąć. Dlatego też w sprawach rozpoznawanych przez sądy powinna istnieć procesowa droga zwracania się do sądu wyższego rzędu o zbadanie prawidłowości orzeczenia wydanego przez sąd pierwszej instancji⁵⁷.

Realizacja tej zasady⁵⁸ nie zawsze dotyczy wszystkich spraw, a jedynie tych, w których toczy się dalsze postępowanie poprzez środki zaskarżenia. Podstawową rolę pełni wtedy uzasadnienie przyjętych ustaleń faktycznych przez sąd, które stanowi najbardziej istotny zewnętrzny wyraz dokonanej oceny, zgodnie z przekonaniem sędziowskim. Dla kontroli prawidłowości ustaleń ważne jest zarówno uzasadnienie wyroku, jak i uzasadnienie zdania odrębnego, jeżeli miało ono miejsce⁵⁹.

Zasada instancyjności w postępowaniu sądowym spełnia dwie zasadnicze funkcje. Pierwsza funkcja zapewnia stronie gwarancje, że po wydaniu orzeczenia rozstrzygającego jej sprawę w pierwszej instancji, może ona zwrócić się do sądu wyższego rzędu o ponowne rozpoznanie tej sprawy w celu zbadania prawidłowości rozstrzygnięcia wydanego w pierwszej instancji. Druga funkcja powoduje, że sąd orzekający w pierwszej instancji musi brać pod uwagę fakt, że wydane przez niego orzeczenie może być zaskarżone do sądu wyższego rzędu, poddane jego kontroli i w jej następstwie uchylone lub zmienione⁶⁰.

Zasada instancyjności w systemie polskiego postępowania karnego polega na możliwości zaskarżenia orzeczenia organów działających w pierwszej instancji do instancji odwoławczej⁶¹. Aktualnie obowiązuje system dwuinstancyjny, w związku z tym zaskarżyć można każdy wyrok sądu pierwszej instancji oraz większość postanowień. Instancją odwoławczą dla orzeczeń są-

⁵⁶ K. M a r s z a ł, *Instancyjność postępowania karnego w świetle artykułu 176 ustęp 1 Konstytucji Rzeczypospolitej*, [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci profesora Stanisława Waltosia*, red. J. Czapska, A. Gaberle, A. Światłowski, A. Zoll, Warszawa 2000, s. 701.

⁵⁷ M a r s z a ł, *Instancyjność postępowania karnego*, s. 701.

⁵⁸ Nazywana jest ona również zasadą kontroli instancyjnej; zob. Z. Ś w i d a - Ł ą g i e w s k a, *Zasada swobodnej oceny dowodów w polskim procesie karnym*, Wrocław 1983, s. 66.

⁵⁹ Tamże, s. 67.

⁶⁰ M a r s z a ł, *Instancyjność postępowania karnego*, s. 701.

⁶¹ A. M u r z y n o w s k i, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1984, s. 193.

dowych jest sąd wyższego rzędu, a dla postanowień prokuratora – prokurator wyższego rzędu, w pewnych wypadkach może być to również sąd⁶².

Instancyjność jest bardzo ważną cechą polskiego procesu karnego, ponieważ sprzyja ustalaniu prawdy materialnej i naprawieniu wszelkich faktycznych i prawnych pomyłek sądowych. Jednocześnie zabezpiecza prawa do obrony stron, zwłaszcza prawo do obrony oskarżonego. Dzięki działaniu tej zasady wszystkie ważniejsze decyzje procesowe mogą być skontrolowane przez wyższą instancję, która musi działać w zupełnie innym składzie osobowym, jeśli strony z tych decyzji są niezadowolone. Równocześnie zasada ta pozwala każdej stronie na zrealizowanie jej elementarnego, czyli ludzkiego prawa do zaskarżenia decyzji sądu lub prokuratora, którą uważa za krzywdzącą⁶³.

Każda ważniejsza dla praw uczestników postępowania karnego decyzja organów procesowych powinna być zaskarżalna dla osób, których praw ona dotyczy. Skorzystanie zaś ze środka odwoławczego nie powinno się wiązać z ryzykiem pogorszenia sytuacji prawnej jego autora, szczególnie chodzi tu o zabezpieczenie praw oskarżonego⁶⁴.

Instancja nadrzędna nie jest, i nie powinna być, rygorystycznie związana w swobodzie kontroli zaskarżonego orzeczenia z punktu widzenia bardzo różnych jego uchybień. Ma ona dążyć do nadania ostatecznej postaci orzeczenia bezbłędnej pod względem prawnym i faktycznym treści. Bardzo ważne jest to, że kontrola instancji odwoławczej dotyczy prawidłowości orzeczenia, jego całości lub zakwestionowanej części, z którego określona strona jest niezadowolona. Mniej istotne jest to, że niezadowolona strona nieudolnie, nie trafnie lub w sposób niepełny formułuje pod adresem tego orzeczenia swoje zarzuty. Dlatego słuszną jest interpretacja, która wskazuje na niezwiązanie sądu odwoławczego granicami zarzutów, uznając jego swobodę uwzględnienia wszelkich uchybień faktycznych i prawnych, w ramach zaskarżonej części orzeczenia⁶⁵.

Istotą zasady instancyjności w polskim procesie karnym jest możliwość zaskarżenia orzeczenia organów działających w pierwszej instancji do wyższej instancji, co daje gwarancję wydawania prawidłowych i sprawiedliwych wyroków. W ten sposób zapewnia się stronie gwarancje, że po wydaniu orzeczenia w pierwszej instancji, może się ona zwrócić do sądu wyższego rzędu

⁶² Tamże, s. 193.

⁶³ Tamże, s. 194.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Tamże, s. 195.

o ponowne rozpoznanie tej sprawy. Sąd orzekający w pierwszej instancji musi zaś brać pod uwagę fakt, że wydane przez niego orzeczenie może być zaskarżone do sądu wyższego rzędu.

W polskim procesie cywilnym instancyjność należy do naczelných zasad, polega ona na rozkładaniu się postępowania w sprawie na dwa etapy lub więcej, postępowania przeprowadzanego kolejno przed różnymi sądami. Ma to na celu zapewnienie kontroli sądów wyższych nad rozstrzygnięciami sądów niższych. Bardzo ściśle łączy się to z systemem środków odwoławczych lub środków zaskarżenia. Zasada ta jest powszechnie przyjęta w sądownictwie państwowym, w przeciwieństwie do sądownictwa polubownego, które z reguły nie daje możliwości zaskarżalności orzeczeń polubownych przed sąd wyższego rzędu⁶⁶.

W większości ustawodawstw procesowych obowiązuje zasada trójinstancyjności, która polega na tym, że dwie pierwsze instancje są merytoryczne, a trzecia instancja jest wyłącznie kontrolna, czyli kasacyjna. Jednocześnie ustawodawstwa te wprowadzają różne ograniczenia dopuszczalności poszczególnych środków dowodowych, a zwłaszcza dopuszczalności zaskarżenia orzeczenia do trzeciej instancji, którą jest Sąd Najwyższy⁶⁷.

Zasada instancyjności w sprawach cywilnych jest zasadą konstytucyjną, ponieważ artykuł 176 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej gwarantuje prawo do odwołań do wyższej instancji w hierarchii organów jurysdykcyjnych, a postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne. Z kolei, według artykułu 78 Konstytucji, każda ze stron ma prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji. Trzecia instancja w postaci kasacji nie jest obligatoryjna, ale jeśli już zostaje wprowadzona, to jest to sąd sprawujący kontrolę nad sądami drugiej instancji. Odwołanie się do sądu trzeciej instancji powinno mieć miejsce tylko w sprawach zasługujących na rozpatrzenie po raz trzeci. Mogą to być sprawy, w których orzeczenie może prowadzić do rozwinięcia prawa lub przyczynić się do ujednolicenia jego interpretacji oraz w których kwestia prawna ma znaczenie ogólnospołeczne⁶⁸.

⁶⁶ W. S i e d l e c k i, Z. Ś w i e b o d a, *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 2004, s. 70.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ K. P i a s e c k i, *Postępowanie sporne rozpoznawcze*, Warszawa 2004, s. 56-57.

4.2. ZASADA APELACYJNOŚCI W PROCESIE KANONICZNYM

Zasada instancyjności w polskim procesie karnym i polskiej procedurze cywilnej ma bardzo duże znaczenie, ponieważ sprzyja ustalaniu prawdy materialnej i naprawieniu faktycznych i prawnych pomyłek sądowych. Podobnie sytuacja wygląda, jeśli chodzi o zasadę apelacyjności w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa prowadzonych w ramach *iudicium*. W tym przypadku zasada apelacyjności również wspiera możliwości dochodzenia do prawdy obiektywnej, jaką jest ważność bądź nieważność konkretnego małżeństwa. Jednocześnie zasada ta zabezpiecza stronom prawo do obrony, zwłaszcza prawo do obrony tej stronie, która czuje się pokrzywdzona wyrokiem⁶⁹.

Poprzez działanie zasady apelacyjności, wszystkie ważniejsze decyzje procesowe, jakimi są wyroki stanowcze⁷⁰ i przedstanowcze oraz dekrety stanowcze i przedstanowcze, z których strony procesowe są niezadowolone, mogą być skontrolowane przez wyższą instancję, która musi działać w innym składzie osobowym. Równocześnie zasada ta pozwala każdej stronie na realizowanie jej podstawowego prawa do zaskarżenia decyzji sądu, którą uważa za krzywdzącą.

5. WNIOSKI

Zasada apelacyjności, funkcjonująca w ramach *iudicium*, zapewnia stronie gwarancje, że po wydaniu orzeczenia za nieważnością małżeństwa w pierwszej instancji, jej sprawa trafi do drugiej instancji w drodze apelacji z urzędu, stronie zaś, która w pierwszej instancji otrzymała wyrok nie stwierdzający

⁶⁹ Decyzja wyrokowa sędziego kościelnego musi mieć najwyższe gwarancje sprawiedliwości, dlatego sędzia musi uwzględnić wszystkie możliwe do pozyskania przez niego i do oceny informacje. Wśród tych informacji bezwzględnie najważniejsze są obrazy faktów, ustalonych w sposób pełny i obiektywny. Więcej na ten temat zob. A. D z i ę g a, *Zasada bezpośredniości w kanonicznym spornym procesie ustnym*, [w:] „*Ecclesia et Status*”. *Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Profesora Józefa Krukowskiego*, red. A. Dębiński, K. Orzeszyna, M. Sitarz, Lublin 2004, s. 273-288.

⁷⁰ Szerzej na ten temat zob. W. W e n z, *Decyzje sędziego. Przesłanie sprawy do trybunału apelacyjnego i postępowanie*, [w:] *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”*. *Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku. II Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2006, s. 129-132; t e n ż e, *Tytuł X. Decyzja sędziego*, [w:] *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007, s. 325-351.

nieważności małżeństwa, prawo do zwrócenia się do sądu wyższego rzędu o ponowne rozpoznanie tej sprawy w celu zbadania prawidłowości rozstrzygnięcia wydanego w pierwszej instancji. Tego typu uprawnienia stron procesowych powodują, że sąd orzekający w pierwszej instancji musi bezwzględnie brać pod uwagę fakt, że wydane przez niego orzeczenie o nieważności małżeństwa lub braku jego nieważności może być zaskarżone do sądu wyższego rzędu. A jeśli to się stanie, orzeczenie pierwszej instancji poddane jest kontroli wyższej instancji i w jej następstwie może być ono zmienione.

Apelacja sądowa w ścisłym znaczeniu jest odwołaniem się strony prowadzącej proces od wyroku wydanego w instancji niższej do sądu instancji wyższej z prośbą o ponowne rozpatrzenie sprawy i uchylenie lub zmianę krzywdzącego wyroku. Instrukcja *Dignitas connubii* dla spraw o nieważność małżeństwa wprowadza kilka szczegółowych rozwiązań w przypadku instytucji apelacji w stosunku do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku. Narzuca bowiem na obrońcę węzła obowiązek wniesienia apelacji z urzędu, gdy uzna on wyrok, za pierwszym razem stwierdzający nieważność małżeństwa, za niewystarczająco umotywowany. Instrukcja dopuszcza również możliwość ustnego zgłoszenia apelacji, którą oczywiście notariusz ma obowiązek zredagować na piśmie w obecności apelującego. W Instrukcji Prawodawca po raz kolejny zwraca uwagę na możliwość wniesienia apelacji przez wiernego wprost do Roty Rzymskiej i jednocześnie dodatkowo to uprawnienie zabezpiecza. Ponadto w Instrukcji można znaleźć nową możliwość poparcia apelacji za pośrednictwem trybunału, w którym strona ją zgłasza. Również znajduje się norma, która bardzo wyraźnie wskazuje, że terminy na apelację w ogóle nie biegną, dopóki stronom nie zostanie dostarczony odpis wyroku.

Można wreszcie znaleźć w *Dignitas connubii* zapis, który od dawna jest oczywisty i stosowany przez wszystkie trybunały kościelne. Mianowicie, że sprawa o nieważność małżeństwa, która została już osądzona, nie może być nigdy więcej sądzona na nowo. W takiej sytuacji bowiem ma miejsce stan rzeczy jakby osądzonej, czyli osądzonej zgodnie z prawem. Ale tę dyspozycję należy stosować tylko wtedy, gdy wchodzi w grę to samo małżeństwo i te same motywy, czyli tytuły nieważności małżeństwa.

Zasada apelacyjności organizuje *iudicium* w ramach rozstrzygnięcia, chociaż jej właściwa realizacja jest możliwa dopiero w końcowej fazie procesu. Niemniej jednak z jej istnieniem trzeba się zmierzyć od początku trwania *iudicium*. Sędzia, który podejmuje jakąkolwiek decyzję, dokonuje jakiegokolwiek czynności w trakcie trwania procesu, musi mieć świadomość zgodnego z prawem działania, które podlega apelacyjności. Tym samym wiąże to strony procesowe i wszystkich innych uczestników postępowania.

Zasada apelacyjności w Kodeksie Prawa Kanonicznego przez Prawodawcę została zaproponowana w formie dyrektywy w kanonie 1628: „Strona, która czuje się pokrzywdzona jakimś wyrokiem, a także rzecznik sprawiedliwości i obrońca węzła w sprawach, w których wymagana jest ich obecność, mają prawo apelować od wyroku do wyższego sędziego”. Jej dopowiedzeniem dla spraw o nieważność małżeństwa jest kanon 1682 § 1: „Wyrok orzekający za pierwszym razem nieważność małżeństwa, wraz z apelacjami, jeśli takie są, i pozostałymi aktami sądowymi, należy przesłać z urzędu do trybunału apelacyjnego, w ciągu dziesięciu dni od ogłoszenia wyroku”, co znajduje odzwierciedlenie w Instrukcji procesowej *Dignitas connubii*, w artykule 264 i 279. W treści zasady apelacyjności mieści się trójinstancyjność sądownictwa kościelnego, która jako zasada w formie opisowej może być wyinterpretowana z norm Kodeksu dotyczących trybunałów diecezjalnych, metropolitalnych i Stolicy Apostolskiej (kanony 1417-1445).

THE PRINCIPLE OF APPEALABILITY
IN A MARRIAGE NULLITY CASE
UNDER CANON LAW

S u m m a r y

The principle of appealability in canon proceedings is realized during a dispute settlement, which along with the cognizance of the case constitutes the formal framework of a canon *iudicium*. The settlement of a dispute is the crucial stage of judicial proceedings to the parties, but given the fact that this settlement may not be satisfactory to both parties, there must be a principle of appealability in the system of Canon Law, as a constituent of *iudicium* for it is ontically linked with the internal structure of a *iudicium*. Nevertheless, the principle is inherent in the *iudicium* since its very commencement. The judge who makes a decision and performs an act during the proceedings has to be aware of the legal line of action which is subject to appeal. Therefore, the litigants and all other participants are bound by the above.

Translated by Tomasz Pałkowski

Słowa kluczowe: apelacja, zasada apelacyjności, *iudicium*, kanoniczny proces o nieważność małżeństwa.

Key words: appeal, appalability, *iudicium*, canon marriage-nullity case.